
ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 94(477.51)(092)

DOI 10.31654/2520-6966-2020-16f-101-192-200

М. Г. Криловець

доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
e-mail: km50@ukr.net

Видатний діяч культури та освіти із Чернігівщини

Стаття присвячена життю та діяльності видатного, в свій час, діяча культури, освіти, людини неординарної долі, нашого земляка Євфима Івановича Фесенка, який вважав віру, освіту, виховання і працьовитість найвищими етичними категоріями, а своїм життєвим прикладом довів, що завдяки їм людина може досягти значних успіхів у своєму житті.

Ключові слова: культура, виховання, підприємництво, друкарська справа, благодійність, література, православна віра, ікони.

Відтворити і знати правдиву історію України, українських видатних діячів держави, культури, науки, освіти надзвичайно важливо для патріотичного виховання молоді. Ґрунтовне дослідження біографії української еліти і є одним із шляхів виховання патріотизму, національної гордості за свій народ. Включення в шкільну програму з географії, історії, літератури відомостей про особистості буде сприяти справі виховання свідомих громадян України, виховувати гордість за рідний край.

Невпинно і невблаганно спливає час, безупинно, щомиті змінюється природа, суспільство і самі люди, але залишаються неоцінним скарбом любов до Батьківщини і безкорисливе служіння своєму народу.

Історія, про яку піде мова, в наш час малоімовірна, проте почвальна, бо базується на документальних свідченнях, спогадах свідків, переказах.

Дев'ятнадцятилітній хлопчина із села Головеньки, що неподалік від Батурина, нині Ніжинського району Чернігівської області вирішив

піти на заробітки, щоб викупити сінокіс, що був відданий у заставу. Було це 4 січня 1869 року. Вклавши у полотняну торбину два куски полотна, з 3 рублями, отриманими від батьків та брата Євтифія, Євфим Іванович Фесенко вирушив пішки через Борзну, Ніжин до Києва. Заробивши в Києві на нове взуття, навесні того ж року вирушив до Одеси. Чорноморське місто настільки вразило молодого мандрівника, що він вирішив будь-що залишитись в ньому жити. Ким тільки не доводилось юнакові працювати, щоб звести кінці з кінцями, вижити. Працював він і чистильщиком чобіт, і на будівництві, парфумерній фабриці, прикажчиком у крамницях та аптеці, аж нарешті влаштувався крутильщиком колеса в типографії Ф. П. Францова. В той час друкарня Францова, в якій працювало близько 100 робітників, друкувала «Епархиальные новости», видавала продукцію для Російського товариства пароплавства і торгівлі, Одеської залізниці і навіть для Афонського монастиря. Інший, можливо, так до кінця життя і крутив би своє колесо, а Фесенко днював і ночував у типографії. Слова «трудоголік» тоді ще не було, проте він ним був. Спостережливість, величезна працелюбність і допитливість, сприяли тому, що він настільки вивчив типографську справу, що згодом став комірником, прикажчиком і... компаньоном Францова. У 1880 р. разом із сином власника Еммануїлом молодий прикажчик побував на Афонській горі. Там він почув читання Євангелія під час одного з урочистих служінь різними мовами, в тому числі й українською мовою. І це стало мотивацією для започаткування власної справи, що призвело до відкриття в середині грудня 1883 року на вулиці Грецькій власної друкарні. Незважаючи на те, що власна друкарня була крихітною, разом з ним і його дружиною Вірою Феодосіївною в ній працювало всього сім чоловік, її власник повів справу так, що незважаючи на певні ризики він зумів побачити перспективу й отримував все більше і більше замовлень, що в свою чергу призвело до розширення виробництва, збільшення асортименту друкованої продукції і невдовзі відкриття нової друкарні у двоповерховому будинку по вулиці Рішельєвській, 47.

Поступово Є. І. Фесенко докупив нове обладнання, добудував третій поверх. Роботу типографії забезпечував нафтовий двигун потужністю у 30 кінських сил, був вантажний ліфт, а кількість робітників сягнула 81. Він із синами постійно цікавились новинами видавничої справи, приймали участь у міжнародних виставках, закупляли новітнє обладнання в Європі.

Згодом хромолітографія (так офіційно називалась друкарня) Євфима Івановича Фесенка стала найвідомішим видавництвом спо-

чатку Одеси, а потім і всієї тодішньої Російської імперії. Хромолітографія – багатокольорові зображення, при створенні яких для кожної фарби вручну виготовлялась окрема друкована форма на камені.

А славу нашому земляку принесла його друкована продукція, а саме: мільйонними тиражами видавались хромолітографічні ікони, які вирізнялись високою поліграфічною та художньою якістю (в них вклали свій талант український художник Амвросій Ждаха та гравер Віктор Ковальов). Ікони продавались по всій тодішній Російській імперії, в Сербії, Болгарії, Греції, Румунії, в Єрусалимі, на Кавказі, далекій Америці і, навіть у Римі та Середній Азії. Ікони, а також інша друкована продукція Є. І. Фесенка: описи і краєвиди міст, монастирів, проспекти інших православних святинь, найбільш популярних серед паломників, розповіді про чудотворні ікони, різні повісті та оповідання релігійного характеру, листки-молитви, духовно-моральні настанови і нині можна знайти в багатьох храмах, родинах, музеях із поміткою в правому нижньому кутку «Хромолітографія Є. І. Фесенка в Одесі». Ікони, як і інша продукція релігійного характеру, користуються величезним попитом і зараз серед спеціалістів, колекціонерів, знавців старовини, а власна бібліотека Євфима Івановича знаходиться в Москві, оголошена національним надбанням і заборонена для вивозу за межі федерації.

Євфим Іванович відрізнявся особливою прихильністю до української літератури, зробивши певний внесок у розвиток української культури, видаючи всю продукцію українською мовою за власні кошти.

Окрім друкованої продукції релігійного характеру Євфим Іванович видавав твори класиків: Т. Шевченка («Катерина», «Москалева криниця», «Княжна»), І. Нечуя-Левицького, «Чорну раду» П. Куліша,

українські оповідання і казки, українські пісні з нотами («Український співаник: 100 пісень з нотами» (1904 р.), «Українське весілля: 3 голоси» (1905 і 1908 рр.), п'єсу «Назар Стодоля», оперети М. Старицького, що на той час заборонялися царизмом. Є. І. Фесенко причетний до видання першого українського альманаху «Нива» (1885 р.), укладачами в якому були М. П. Боровський, Д. В. Маркович, Б. Д. Грінченко, П. І. Ніщинський, Дніпрова Чайка, І. С. Нечуй-Левицький, М. П. Старицький та інші. Він підтримував тісні зв'язки з корифеями українського театру М. Л. Кропивницьким та М. П. Старицьким, композитором М. В. Лисенком (видання «Українського весілля» 1905 р. було присвячено композитору з поміткою «Посвята Миколі Віталійовичу Лисенкові на день 35 роковин його народно-музикальної праці»), істориком і композитором М. А. Аркасом та ін. У хромолітографії Є. І. Фесенка побачили світ також праці М. Ф. Комарова «Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок і замовлянь» (1889 р.), «Тарас Шевченко в літературі і мистецтві» (1903 р.), «Українська драматургія» (1906, 1912 рр.), «Про запорожські вольності» (1907 р.), переклад повісті «Тарас Бульба» у 1910 р., праці інших авторів: А. Яриновича «Українці в Холмщині» (1911 р.), І. Л. Смоленського «История как наука и как предмет преподавания» (1905 р.), Н. В. Соловйова «П. И. Чайковский как духовный композитор» (1903 р.), П. К. Борзаковського «Великий поэт Александр Сергеевич Пушкин» (1899 р.) та «Великий писатель-поэт Николай Васильевич Гоголь» (1902 р.), великої кількості інших авторів, особливо на релігійну тематику. Сам же написав «Путеводителя по Афонским монастырям» (1887 р.) та «Путеводителя по Святой земле» (1890). А також він практикував масове видання недорогих книг етнографічно-побутового змісту і брошур для бідного читача, для тих, хто жадав читання, але не міг собі цього дозволити. Також його видавництво випускало каталоги, художні листівки, географічні карти, портрети відомих людей, плакати, різноманітні бланки, квитанції, відомості, формуляри, залікові книги, таблиці успішності, візитівки, вперше ліновані зошити, афіші, а в 1918 р. навіть дрібні (шаги) гроші УНР (по 5, 10, 25 і 50 карбоваців) та поштові марки УНР. Його продукція отримала багато нагород на торгово-промислових виставках: бронзова медаль (1903 р.) та срібна медаль (1906 р.) в Петербурзі, Велика срібна медаль (Мілан, 1906 р.), Велика золота медаль (Одеса 1910 та 1913 рр.).

Спритний господар, дбайливий і суворий підприємець (по сучасному – менеджер, бурхлива енергія якого завжди шукала нестандартних рішень, нових підходів, творчої реалізації), Євфим Іванович був людиною віруючою. Його релігійність виражалась не лише в характері видань, а й у тому, як дбав про гідні умови праці своїх працівників, виплачував грошові допомоги на час хвороби, премії, допомагав із вирішенням особистих проблем (оплачував весілля, похорони, підтримував бідних, вдів, сиріт тощо). Всі працівники його друкарні були застраховані в Одеському страховому товаристві, а з початком Першої світової війни, коли чоловічий склад друкарні був мобілізований, Є. І. Фесенко виплачував гонорари сім'ям призваних на війну. Спеціально побудований хутір в Олександрівці під Одесою раз на рік він віддавав під тижневий відпочинок з повним пансіоном своїм робітникам разом із родинами. Він першим в Одесі запровадив на своєму підприємстві 8-годинний робочий день, а під час Всеросійського страйку він умовляв своїх робітників... страйкувати. Для того, щоб ні у них, ні у нього не було сутичок з представниками інших підприємств. Робітники, звісно, страйкувати не бажали. Працівники любили свого господаря, поважали його за чесність, фаховість, надійність.

З 1916 р. в Одесі працювало «Федорівське товариство взаємодопомоги працівникам типолітографій Одеси», головою правління якого був Є. І. Фесенко.

У 1907 році Є. І. Фесенку присвоїли звання Почесного громадянина Одеси, а в 1908 році указом царя Миколи II – потомственного дворянина за видатний вклад у розвиток православної культури.

Ставши людиною вельмишановною у всьому світі, мільйонером, Є. І. Фесенко ніколи не цурався свого козацького походження, своєї малої батьківщини – Головеньок, своїх земляків – простих сільських трудівників. Він бував у рідному селі, привозив хромолітографічні ікони сотнями, роздавав усім бажаючим, а особливо багато подарував новозбудованій у 1882 році Свято-Михайлівській церкві. Також він жертвував гроші на шпиталь, бідним і знедоленим.

Євфим Іванович любив спілкуватись із простими голівеньківськими чоловіками, які не переставали дивуватись – як можна було

досягти таких висот звичайнісінькому юнакові з їхнього далекого від усякої цивілізації села.

Після більшовицького перевороту 1917 року друкарня Є. І. Фесенка була націоналізована, але робітники не захотіли іншого директора, ніж Євфима Івановича. І незважаючи на те, що в нього було відібране все майно, житло, він продовжував бути директором до самої смерті в 1926 році.

Після смерті Євфима Івановича син видатного друкаря Микола продовжив справу свого батька, але друкарня вже називалась «Типографія ім. Троцького», була передана книжковій фабриці і була її цехом. Після Другої світової війни

вона отримала назву «Типографія імені Леніна» і припинила своє існування аж у 2005 році. Типографія працювала і під час окупації Одеси німецькими та румунськими військами у 1941–1944 рр., але після звільнення міста прізвище Фесенко потрапило в списки посібників німецько-фашистських загартників, а син потрапив до в'язниці, звідки вже й не вийшов. Нікого тоді не хвилювала доля людей кинутих напризволяще відступаючою армією. Нікого не хвилювало,

як їм вижити. Вживший «під німцем» автоматично переходив у розряд «ворогів», а якщо він ще був більш-менш помітною фігурою, роботодавцем – з ним взагалі не церемонились.

Євфим Іванович Фесенко похований на II Християнському цвинтарі. Могила його уникла знищення, на ній колишні робітники за свої кошти встановили пам'ятник.

Не менш трагічною була доля і родичів Амвросія Ждахи, яку вони розділили з іншими діячами української культури, що мали необачність повірити гаслам про національну незалежність України в складі Радянської імперії.

Але життя не стоїть на місці, змінюється. У 1982 році віднайдені рукописи Євфима Івановича, написані олівцем у двох товстих зошитах і передані його внучкою до Одеського літературного музею, а не так давно завдяки колективу одеських учених-краєзнавців Г. В. Закіпної, Л. В. Майбороди, В. В. Закіпного, В. В. Дябло, Т. І. Максим'юк побачило світ чудове видання «Сімейний альбом одеського видавця Є. І. Фесенка». В ньому подані не тільки мемуари самого Євфима Івановича, а й інші документи, фото, спогади, статті дослідників, зразки друкованої продукції. На жаль, Євфим Іванович, розпочавши писати свої спогади лише за рік до смерті, не встиг їх завершити. Вони, з невідомих причин, обриваються 1883 роком. Варто згадати написані про нього статті Д. Балуха, О. Каракіної, В. Іващенко, О. Музичко, В. Вельможко, І. Колесника, Ю. Лабинцева, Л. Щавинської та інших.

Таким був наш земляк Євфим Іванович Фесенко – людина-легенда, людина-подвижник, людина красивої душі і світлого розуму, неперевершеного таланту і життєвої мудрості, благословенної щедрості й гуманності, людина, чиє неповторне, сповнене енергії й оптимізму життя було присвячене служінню своєму народу, Людина з великої букви.

Згідно з ухвалою Одеської міської ради у 2016 році вулицю Петровського, що в Малиновському районі, перейменовано на честь нашого земляка Є. І. Фесенка.

На початку грудня 2020 року в Одесі відбулося декілька протестних акцій, на яких шанувальники старовини міста виступили проти планів міської влади про знесення в центрі міста колишньої будівлі друкарні Ю. І. Фесенка та будівництва на її місці багатоповерхового залізобетонного монстра.

Все це свідчить, що: людина продовжується у своїх дітях і своїх справах, навіть якщо її 199-те ім'я на деякий час було призабуте.

Література

1. Закіпна Г. В. Перший український друкар Одеси. *Дом князя Гагарина*. 2004. Вип. 3. Ч. 1. С. 131–147.
2. Фесенко Е. И. / Сто великих одеситов: очерк / сост. А. Либин, Н. Маховец. Одесса. 2009. С. 454–456.
3. Іващенко Валентина. Головеньки – село православне: публіцистично-художньо-документальна збірка. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2017. 472 с.
4. Балух Д. Почетный гражданин Ефим Иванович Фесенко / Одесса, которую мы забываем. Одесса, 2008. С. 408–425.

References

1. Zakiyna, H. V. (2004). *Pershyi ukraïnskyi drukar Odesy* [The first Ukrainian printer of Odessa]. *Dom kniazia Haharyna – House of Prince Gagarin*. Vol. 3, 1, 131–147 [in Ukrainian].
2. Lybyn, A., Makhovets, N. (Eds.). (2009). *E. Y. Fesenko* [E. I. Fesenko]. *Sto velykykh odesytov – One hundred great Odessaites*. Odessa [in Russian].
3. Ivashchenko, V. (2017). *Holovenky – selo pravoslavne* [Golovenky is an Orthodox village]. Nizhyn: Aspekt-Polihrad [in Ukrainian].
4. Baluh, D. (2008). *Pochetnyiy grazhdanin Efim Ivanovich Fesenko* [Pochetnyiy grazhdanin Efim Ivanovich Fesenko]. *Odessa, kotoruyu myi zabyivaem – Odessa we forget*. Odessa [in Russian].

M. G. Krylovets

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Social Pedagogy, Mykola Gogol Nizhyn State University, km50@ukr.net

An outstanding figure of culture and education from Chernihiv region

The article is devoted to the life and activity of the outstanding, at one time, cultural and educational figure, a man of extraordinary destiny, our compatriot Evfym Fesenko, who considered faith, education, upbringing and diligence to be the highest ethical categories, and his life example proved that thanks to them a person can achieve significant success in his life.

Key words: culture, education, entrepreneurship, printing, charity, literature, Orthodox faith, icons.